

2. Рудик С. Коротка історія ветеринарної медицини України. – К.: АН вищої школи України, 2001. – 226 с.
3. Рудик С., Рудик К. Історія українських ветеринарних товариств // Ветеринарна медицина України. – 1997. – №9. – С. 46–47.
4. Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 557 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), ф. 263, оп. 1, спр. 51916, т. 1.
6. ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 51916, т. 2.
7. ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 51916, т. 3.
8. ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 51916, т. 4 (1).
9. ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 51916, т. 6 (1).

О.М.Ковальчук

Григорій Ващенко: портрет на тлі епохи

Ім'я Г.Ващенка, його життєвий і творчий шлях стали відомими широкому українському загалові завдяки наполегливим зусиллям дослідника і пропагандиста його творчості – професора Омеляна Ковалю – учня, соратника, послідовника і духовного спадкоємця видатного вченого-педагога. Ще на світанку незалежності України він, щорічно приїжджаючи з Бельгії, виступає у пресі, на зборах, конференціях, знайомлячи Україну з її забутим сином. Саме за його ініціативи та практичної допомоги було створено 1995 року Всеукраїнське педагогічне товариство імені Григорія Ващенка, почали видаватися на Україні праці вченого.

Такі роботи О.Ковалю, як "Григорій Ващенко. Видатний педагог, психолог, теолог" [1], "Християнські принципи педагога Ващенка" [2], "Григорій Ващенко – педагог, людина, державник" [3], "Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи" [4], передмова до книги Ващенка "Виховний ідеал", а також твори самого Ващенка та його автобіографія, опублікована в газеті "Освіта" за 20 листопада 1996 р., а ще дослідження інших вчених послужать нам матеріалом для більш детального розгляду життєвого та творчого шляху Г.Ващенка на політичному тлі історичних подій його доби, оскільки праці цього вченого не можна розглядати як доробок безпристрасного, аполітичного науковця, відкинувши ті історичні події, які формували його як людину, вченого, борця, залишаючи іноді надзвичайно глибокий слід на його долі.

Козацький нащадок (батько походив із старого козацького роду) Григорій Ващенко народився 23 квітня (6 травня н.с.) 1878 р. в селі

Богданівка Полтавської губернії (тепер Прилуцького району Чернігівської області). Виховувався Григорій в суто українській національній традиції – любові до Бога, поваги до старших та шани до батьків. Незважаючи на те, що стосунки між батьками не були ідеальними (мати – колишня селянка-кріпачка, а батько – з козацької родини, що, як і багато інших в Україні, одворянилася [3, с. 42], що і "було причиною родинних драм" [4, с. 995]), авторитет батьків залишався поза сумнівом. У роботі "Виховання пошани до батьків і старших", очевидно, маючи на увазі і досвід власної родини, він пише: "Пошана до батьків була глибоко закорінена і в побуті українського народу... В багатьох родинях, особливо козацьких, був звичай цілувати батьків у руку" [5, с. 37].

Родина була не бідною (батько спершу "орудував поміщицьким маєтком, а відтак придбав власну земельну посілість і загосподарював її" [1, с. 4]), тому мала змогу дати синові систематичну освіту. Спершу це була духовна школа в Ромнах (1888 р.) – "мати хотіла, щоб син став священиком" [1, с. 4], а потім – духовна семінарія в Полтаві. За навчання батькам, очевидно, довелося немало заплатити, оскільки "в цих школах (духовна школа, семінарія, академія – О.К.) вчилися переважно діти духівництва, хоч у кінці XIX і початку XX ст. вчилися в них небагато дітей міщан і навіть селян. Але становище їх де в чому відрізнялось від становища дітей духівництва. З них брали досить високу платню за навчання і користування гуртожитком..." [7, с. 144]. Про свої успіхи в навчанні Григорій Ващенко прямо не пише, але можемо зробити висновок, що вони були блискучими, оскільки "до іспиту при вступі до духовних академій (а таким буде його наступний крок – О.К.) допускали лише тих, хто скінчив семінарію за першим розрядом, себто – не мав у свідоцтві оцінки нижче "дуже добре" [8, с. 64].

Здавалося, на цьому можна було б і зупинитись, адже мети досягнуто, мрії чи амбіції батьків задоволені – кар'єра священика забезпечена. Але те, що 21-річний юнак продовжує подальшу освіту в Московській духовній академії (1899–1903 рр.) (намагання вступити до Київської богословської академії закінчилися невдачею, оскільки був не допущений до вступу через втручання інспектора Полтавської семінарії архімандрита Агапіна, якого Ващенко свого часу звинуватив у доносництві), свідчить про усвідомлений вибір віруючої людини. Була ж можливість вступити і до університету Юр'ївського, Томського чи Варшавського.

Тим несподіванішими видаються зміни життєвих планів молодій людини по закінченні академії. Він "не схотів стати священиком, бо побачив забриханість і скептицизм та нігілізм, що були панівними серед

тамошніх церковних достойників і студентів", – пише його біограф О.Коваль [2, с. 3].

Цілком імовірно, що це дійсно таки мало вплив на рішення юнака, адже саме в цей час дає свої результати "запретительная политика Победоносцева" (1880–1905) – обер-прокурора Синоду, під орудою якого було "відомство Православного Исповедования". У духовних навчальних закладах утвердилася "привычка лукавого умолчания... въ духовнихъ школахъ, система запрещений и приказов создала только духъ запретительства и двуличія "либерализма" и сомнѣній изъ духовной школы, конечно, Победоносцевъ совсем не вывелъ, но приучилъ учивщихся и учившихъ скрывать свои дѣйствительные мысли... Падал духъ, когда призваніе учителя подмѣнялось должностью стража" [8, с. 42].

Отже, "системою духовного шкільництва під керівництвом не так церковної ієрархії, як світської урядово-бюрократичної машини під начальством обер-прокурора Синоду, обіймалася справа цілого духовного стану" [10, с. 255–256], що не могло не позначитися на атмосфері та стилі виховання.

Та помилковим було б судження про те, що в духовних академіях Петербурзькій, Київській і Московській перебували лише недалекі, забріхані скептики й нігілісти. Спростування знаходимо у Флоровського: "Съ середины 80х годовъ уже очень заметно... пастырское пробужденіе, обновленіе пастырского идеала" [9, с. 426]. У Петербурзькій академії інспектор Анатолій Вадковський (1846–1912) – пізніше митрополит С.-Петербурга – людина "большой сердечной отзывчивости и благожелательства", гуртус навколо себе студентську молодь "ревнителей иноческого подвига" [9, с. 426]. Після двадцятилітньої перерви знову почалися постриження в студентському середовищі.

До цього ж покоління петербурзьких іноків належить і Анатолій Хроповецький – ректор Московської академії. "Онъ был почти что сверстникомъ своихъ учениковъ и это сразу же вводило какую-то совсѣмъ особую интимность въ его педагогическое общение и дѣйствие". Філософ, публіцист, "онъ не был ученымъ. Но у него всегда были свои мысли и мысли живыя, и у него былъ особый даръ ихъ передавать или внушать" [9, с. 427]. Така людина не могла не вплинути на дух академії, не бути авторитетом для молоді.

Отже, не можна сказати, що не було в юнака прикладу для наслідування у духовному служінні. А що атмосфера цього замкненого ієрархізованого середовища була важкою через пастирів-вовків у овечих шуках, то це не мало б стати віруючій людині підставою для відмови від

служіння Богові. Здавалось би, навпаки, у такої сильної, вольової натури, як Григорій Ващенко (переважну частину життя він знаходився у стані протистояння), мусило б виникнути бажання докласти своїх зусиль до справи подолання зла у церковному середовищі, бажання наперекір усьому здійснити подвиг відданості і щирого служіння Господові, як зробив це Йосип Сліпий чи Шептицький, адже впродовж всього життя він проніс у своєму серці віру в Бога.

Очевидно, мусило бути ще щось, що так радикально вплинуло на зміну життєвого курсу. Тож уважніше придивімося до років життя юнака, в які особливо інтенсивно закладались основи поглядів, переконань, симпатій, уподобань.

Цей період становлення (з 14 по 20 рік) припадає на навчання в духовній семінарії. Як зазначає Іван Власовський, головним завданням виховання в духовних закладах цього періоду "була русифікація духовного стану" [10, с. 256].

Парадоксально, але саме в столітті, яке висунуло одну із захоплюючих концепцій – "концепцію нації (національної свідомості)" [11, с. 200], придушення українськості набуло неймовірного розмаху. Валуєвський циркуляр (1863 р.) знищив українське пробудження 50–60-х років. Доповнив цю справу Емський указ (1878 р.), який мусив завершити розгром українського духу. "Міністерство освіти дістало розпорядження заборонити викладання в початкових школах будь-яких дисциплін українською мовою, вилучити із шкільних бібліотек книжки, написані українською мовою, або ж українофілами, змінити вчителів-українофілів на росіян... Словом, намагання паралізувати український рух ставали більш систематичними та безжалючими..." [11, с. 252].

Зрозуміло, що велику роль у русифікації людної мусило відіграти духовенство в його пастирському служінні, а також через виховання дітей у церковно-парафіяльних школах. Тому на духовні школи і семінарії покладалися великі завдання щодо виховання саме в такому дусі. "Русифікація" містила в собі ту ідеологію російського патріотизму, яка базувалась на засадах "православ'я, самодержавця і народності", ідейна тріада, проголошена міністром Уваровим при імператорові Миколі I. В цій ідеології мала виховуватись молодь по духовних школах, причому під "народністю" розумілась національність не та, в якій хто народився, а російська чи московська по давнішій термінології" [10, с. 257].

Саме такою проросійсько-формальною була обстановка у Полтавській семінарії, де вчителі (навіть українці за походженням), як згадує Ващенко, не тільки викладали, а й спілкувалися в повсякденному житті

російською мовою. Важко сказати, якого напрямку набрало б формування особистості юнака, якби не зустріч 1892 року з Ризенком Іваном Миколайовичем – викладачем співів Полтавської семінарії – винятковою, непересічною, артистичною особистістю (мав "великі музичні здібності"), людиною широко освіченою, національно-свідомою ("мав велику бібліотеку", до складу якої входили майже всі твори, видані українською мовою. Не обмежуючись тим, що виходило в Царській Росії, він одержував українську літературу з Галичини...") [12, с. 34]. Прекрасний педагог, він протягом двох років був провідним наставником юнацтва, здійснюючи національно-виховну роботу серед полтавської молоді. Навіть своїм зовнішнім виглядом ("високий на зріст, стрункий, з розкішною бородою, тримав себе з великою гідністю і тактом") [12, с. 34] він викликав, як згадує Г.Ващенко, повагу не тільки своїх учнів, а й полтавського панства, що давало йому можливість "проводячи українську національну лінію" у час жорстокого переслідування всього українського залишатися на вчительській посаді. Вплив його на семінариста Григорія Ващенка був надзвичайно великим. Через 63 роки він з теплотою і вдячністю згадує години спілкування з цим педагогом: "Іван Миколаєвич часто приходив до семінаристів і в позакласні години". Перші уроки з класичної української літератури, що аж ніяк не входило до навчальних програм семінаристів, були одержані теж від нього. "На своїх лекціях перед Різдом і Великоднем Ризенко читав учням твори українських письменників: Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя Левицького, Панаса Мирного. Читав він майстерно і своїм читанням справляв велике враження на учнів" [12, с. 33].

Очевидно, користувався Г.Ващенко і бібліотекою І.Ризенка, оскільки той охоче давав книжки студентам, "звичайно давав не всім семінаристам, а лише тим, кому довіряв". А довірливі стосунки між учителем і учнем зберігалися впродовж усього життя, зазнавши особливих випробувань у радянський час, коло Івана Миколайовича переслідували через його "буржуазне" походження (батько був паламар, та ще й тримав пошту).

"Але ще могутнішим знаряддям в руках Ризенка були співи" [12, с. 33]. У майстерному виконанні семінарського хору під керівництвом Ризенка в присутності найвищого начальства Полтави лунали народні пісні та твори Лисенка. Репетиції часто відбувалися на квартирі вчителя, що давало йому можливість тісніше сходитися з учнями і мати з ними більш довірливі стосунки.

"Взагалі вплив Ризенка на семінаристів у розумінні національного виховання був дуже великий і при цьому не тимчасовий, а довготривалий. Семінаристи, вступаючи до високих шкіл у таких містах, як Петербург, Москва,

Варшава, діяли як свідомі українці-націоналісти: закладали українські студентські громади, дехто брав участь у підпільній роботі" [12, с. 34].

Таким свідомим українцем-націоналістом і став Г.Ващенко, який, потрапивши в російське середовище, не тільки не денационалізувався, а й зміцнився на національних позиціях. Він став членом української студентської громади академії (очолював її Андрій Левицький, брат архієпископа Парфенія, одного з перекладачів Євангелії українською мовою), і був її активним членом, організовуючи Шевченківські свята, на які запрошувалися студенти-українці Московського університету та видатні співаки українці. На одному з таких свят він читав доповідь, присвячену Тарасові Шевченку. Це не залишилося поза увагою керівництва. У 1902 році після організації чергового Шевченківського свята відбулася гостра розмова, а точніше, ректор "в дуже гострій формі відчитав" [12, с. 35] Ващенка та його товариша Білоуса. Безумовно, це не викликало ні симпатії, ні приязні до наставника, а тим паче бажання мати його за приклад для наслідування.

Не відсторонення від життя, не відхід від цього суєтного світу в іночество, а активна життєва позиція характерна Г.Ващенку як у цей період життя, так і в подальшому. Можемо припустити думку, що він уже сформований національно свідомою, волелюбною, думаючою людиною, не бачить себе ні серед вчених церковних діячів, ні серед тих, хто здійснює подвиг монашества, ні тим більше серед безмовного, покірного дрібного духовенства, яке змушене служити цілям великоруської шовіністичної політики царату. Але це аж ніяк не означає відмови від своєї світоглядної позиції, незважаючи на тривале перебування в Москві, де вже в 60-і роки XIX століття спостерігається "розквіт позитивізму, духом якого жила майже вся тодішня Росія" [13, с. 39]. Ні дух протесту, ні молодечий максималізм не дозволили переступити головного – основи ества – віри в Бога, яка так само, як і любов до України, буде визначальною в його житті.

Отже, видається правомірною думка про те, що Г.Ващенко надав перевагу педагогічній діяльності, а не священничій ще й тому, що вона дозволяла більш плідно працювати на терені національно-просвітницькому, плекаючи дух народу засобом виховання молоді.

Як би там не було, але протягом усього життя він буде поєднувати викладацьку роботу в світських та духовних навчальних закладах. Так, у 1903 році (після закінчення духовної академії) він – викладач української мови і літератури Полтавської єпархіальної жіночої школи. 1904 рік – викладач Кутаїської (Грузія) духовної школи, учні якої в березні 1905 року збунтувалися, "поставивши як одну з вимог щоб навчання в школі

проводилось грузинською мовою" [8, с. 68]. Школа на деякий час була закрита, організатори звільнені. Чи не був і Григорій Ващенко причетний до цих подій, бо того ж таки 1905 року він уже викладає в Полтавській комерційній школі та учительській семінарії на Шведській Могилі? І так аж до ректорства в Українській богословській академії (Мюнхен, 1950 р.), де до нього і приходять справжнє визнання європейського вченого-педагога.

Але повернемося у буремний 1905 рік. Ця російська революція, як зазначає О.Субтельний, дала "Україні бодай два докорінних покращення: проклала кінець ненависній урядовій політиці заборони української мови і дозволила українцям організаційно об'єднуватись" [14, с. 264]. Як результат – уже на початок 1906 р. виходить 7 українських газет (до цього було дві), з'явилося 17 українських видавництв (було два), було організовано "Просвіту". Український рух виявив набагато більший потенціал, ніж можна було чекати. Але приходять реакційний 1907 рік із запровадженням "надзвичайного стану". Заборона демонстрацій, військові трибунали, політичні партії ідуть у підпілля, українські клуби розпускаються, "Просвіту" дозволяється лише постановка п'єс, українські видавництва повністю зникають. Напередодні Другої світової війни антиукраїнська політика знаходить широку підтримку в Росії. Російський націоналізм набуває шовіністичного забарвлення. У 1908 році в Києві був заснований "Клуб руських націоналістів", програмним завданням якого було "вести суспільну й культурну війну проти українського руху на захист основ Російської держави в Україні" [14, с. 265].

Нема сумнівів, що молода людина активної життєвої позиції не залишиться осторонь політичних подій у доленосний для Батьківщини час. І дійсно, Г.Ващенко розгорнув бурхливу суспільно-політичну діяльність, через що, як зауважує О.Коваль, мусив опинитися аж в Тихвіні під Петербургом, аби уникнути переслідувань. Останньою краплею, яка переповнила терпіння властей, була публікація Ващенком у ліберальній газеті "Полтавщина" матеріалів розслідування, яке він провів ще з двома вчителями, про Бердянську езекуцію під час придушення селянського заворушення. Сам Г.Ващенко пише про це так: "Стаття мала ті добрі наслідки, що "Полтавские ведомости"... припинили цькувати Короленка [15, с. 20]. В.Короленко перед цим випустив брошуру "Сорочинська трагедія", за яку зазнав переслідувань.

У Тихвіні Г.Ващенко продовжує педагогічну діяльність, працюючи в парафіяльній школі, а потім – у жіночій гімназії та реальній школі. А ще він захоплюється письменництвом. Саме в цей період з'являється його драма "Сліпий", оповідання "Самотній", "Феєрія", перша частина повісті "До

грунту", які 1912 року вийшли збіркою. А перед цим у 1907 році з'явилася збірка під назвою "Пісня в кайданах". Дуже плідний доробок як для початківця. Тим більше, що й критика відгукнулася схвально, високо оцінивши ці твори. Здавалося б, відтепер життя піде шляхом розвитку письменницького хисту, і літературна діяльність витіснить усі інші плани.

І знову несподіване рішення. Захопившись працями відомого російського лікаря-психолога Петра Лесгафта, Григорій Ващенко має намір серйозно зайнятися психологією та педагогікою. Треба сказати, що це захоплення з часом не мине. У своїх працях уже зрілий вчений-педагог Г.Ващенко поставить Лесгафта на друге місце після Ушинського, високо оцінюючи працю "Школьные типы", яка, на його думку, була гідним внеском у всесвітню психологію, зокрема у вивчення проблеми формування людської особистості "Він (Лесгафт – О.К.) стоїть на тому, що в людині треба відрізнити темперамент, тип і характер. Темперамент успадковується людиною при народженні, тип виробляється у неї вже в дошкільному та молодшому шкільному віці під впливом оточення та виховання, характер – це ті властивості, що вона виробляє у себе шляхом власної праці над собою на ґрунті темпераменту і типу" [8, с. 71–72]. Захоплюють Ващенко ідеї Лесгафта і щодо фізичного виховання, яке, на його думку, є не лише засобом формування волі й характеру, але й засобом вироблення вміння володіти власним тілом як знаряддям духу. У роботах Г.Ващенко про роль фізичного виховання у формуванні характеру та волі простежується вплив цього вченого.

Необхідно зауважити, що і духовна академія відіграла свою роль у зацікавленості молодого викладача психологією бодай уже тому, що в ній цей предмет викладався і викладався, мабуть, непогано, оскільки принаймні ще один випускник (за спогадами Ващенко) став ученим-педагогом і психологом. "Визначним послідовником Ушинського можна назвати також солідного вченого Каптерєва, вихованця Московської духовної академії. Йому належать такі праці як "Педагогическая психология" та "Дидактические очерки". Остання праця не загубила своєї вартості й тепер" [7, с. 71].

Отже, є намір серйозно зайнятися педагогікою та психологією, аби краще готувати майбутніх учителів (уся його професійна діяльність пов'язана з підготовкою вчительських кадрів), тим більше, що " в Росії, за винятком Лесгафтівських курсів, не було високих шкіл, що давали б педагогічну підготовку учителям середніх шкіл. В університетах не було навіть окремих кафедр педагогіки. Такі кафедри були лише в духовних академіях. Тому в багатьох випадках учителі середніх шкіл були зовсім не обізнані з педагогікою і педагогічною психологією, не розуміли психіки

дітей, часто викладали свої дисципліни сухо, формально" [6, с. 146–147].

Є воля, інтерес, знання і практичні набутки, але до втілення задуму лишається ще кілька років. Ще буде Г.Ващенко вчителювати у подільському селі Тульчині і продовжувати писати, друкуючись під псевдонімом Г.Васьківський, а в 1912 році повернеться на Полтавщину в Ромни, де викладатиме в жіночій гімназії, духовній семінарії та комерційній школі, весь час працюючи над поглибленням своїх знань з педагогіки та психології.

І лише після лютневої революції 1917 року він почне активно здійснювати свій задум, включившись у науково-практичну роботу зі становлення національної освіти в Українській Народній Республіці. Реалізує себе молодий вчений-практик на терені підготовки національних кадрів. "В той час з ініціативи товариства "Шкільна освіта" майже по всіх містах України були організовані спеціальні вчительські курси, організації цих курсів Г.Ващенко віддає всі свої сили і знання. Прилуки, Ромни, Хорол – це його терен дій" [16, с. 155]. А з кінця 1917 р. він уже викладає педагогіку та психологію в Полтавському учительському інституті, одночасно працюючи директором учительської семінарії на Шведській могилі. Він самовіддано, готує кадри для нової української школи, активно пропагує національні ідеї серед населення, всі сили, знання, зусилля волі, жар свого серця віддає для розбудови молодій державі, виховання національно-свідомих вчителів-патріотів. "Відданий повністю справі свого народу і його державності, незламний у своїх світоглядних національно-релігійних переконаннях, Григорій Ващенко вкладає всі свої знання і все своє єство в справу вишколу учительських кадрів і студентів, що відтак займуть відповідне місце в боротьбі за українську національну державу" [2, с. 3].

Про цей час Г.Ващенко згадує у роботі "Проект системи освіти в самостійній Україні": "Боротьба за національну школу в Україні почалась в скорому часі після лютневого перевороту. В Києві було організовано товариство Шкільної Освіти. В початку квітня 1917 р. воно скликало всеукраїнський Учительський З'їзд в Києві, який виніс важливі резолюції щодо організації української національної освіти" [7, с. 148]. Одним із завдань, яке поставив з'їзд, було створення в найближчому часі української школи, як за мовою викладання, так і її змістом "Як перший практичний крок реалізації цих постанов, з'їзд ухвалив організацію інструкторських курсів у Києві, що мали підготувати лекторів для курсів українізації" [7, с. 149]. І вже в червні 1917 року в Київ приїхали педагоги, делеговані повітовими та губернськими зборами. Ващенко теж був одним із делегованих ("на ці курси земська управа вирішила делегувати мене") [17, с. 75]. Лекції читали

"Грушевський Михайло і Олександр, Науменко, Василенко, Сушицький, Софія Русова та ін." [17, с. 77].

Наприкінці червня їх слухачі, ставши лекторами курсів українізації на місцях, взялися до впровадження ідеї української національної школи. "Курси відбувалися звичайно в найбільших залах, що були в містах. Але вони не завше могли вміщати всіх слухачів. Серед останніх, крім учителів сільських і міських шкіл, було багато священиків, були директори та інспектори" [7, с. 149]. Атмосфера надзвичайного піднесення панувала в цих аудиторіях. "Можу з повною відповідальністю сказати, що протягом своєї більше як 50-річної педагогічної праці я не читав в іншій аудиторії, що з таким захопленням слухала б лекції, як на тих курсах" [7, с. 149]. Г.Ващенко читає лекції в Прилуках, Ромнах, Лохвиці. Працює натхненно з великим піднесенням, оскільки щораз переконується в необхідності та успішності цієї справи. "Читаючи лекції, я переконувався, як глибоко закорінена в українській інтелігенції любов до своєї Батьківщини; а з другого боку, для мене стало ясным, що Україна, не зважаючи на довгі роки неволі, спромоглася здобути такі духовні вартості, які можуть бути міцною підвалиною для дальшого розвитку української культури" [17, с. 77].

Це був період романтичних сподівань і напруженої титанічної праці цілої когорти української інтелігенції – цвіту нації, яка побачила реальну можливість здійснення своєї мрії – побудови незалежної Української держави (Четвертим Універсалом Української Центральної Ради 22 січня 1917 року було проголошено самостійність України, повну її незалежність від Росії. Дослівно: "Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу" [18, с. 246–247]).

Ващенко із захопленням констатує той факт, що "вже з осені 1917 р. всі сільські школи за мовою і змістом викладання стали українськими. Українізувалось також багато шкіл і по містах і то не тільки початкових, а й середніх. Українськими стали вчительські семінарії та інститути. В 1918 р. багато професорів університетів перейшли на українську мову викладання. В Полтаві та Кам'янець-Подільському були засновані нові університети, в яких всі дисципліни викладались українською мовою" [7, с. 152]. В одному з них, а саме Полтавському Українському університеті, 1918 року Григорій Ващенко одержав посаду доцента.

Але спочатку (грудень 1917 р.) Ващенко – викладач педагогіки і психології Полтавського учительського інституту, перейменованого невдовзі в Інститут народної освіти. "Я з радістю прийняв це призначення" [17, с. 7]. Він повністю віддається роботі, якої, за свідченням самого вченого, було багато.

Влітку 1918 року влада організувала курси з перепідготовки вчителів (ідея трудової школи мусила бути втілена в життя), і всі викладачі педагогічних вузів були залучені до роботи на них. Ващенко згадує: "Зрозуміло, що більшовицька влада намагалась запровадити на тих курсах ідеї советського виховання і навчання, а перш за все – ідеї трудової школи". Але серед партійців мало було висококваліфікованих кадрів, "учителі середніх і вищих шкіл ставились з великим недовірям до більшовиків", в яких інтелігенція вбачала "грубу силу, що несе з собою крайні безчисленні страждання та біду". І з цієї причини "відділам народної освіти довелось запросити на лекторів викладачів учительських інститутів і взагалі людей, що займались питаннями теоретичної педагогіки, без особливого врахування їхніх політичних поглядів і напрямків" [8, с. 101]. "На змісті лекцій, що читались..., дуже відбився вплив різних педагогічних систем і течій Західної Європи та Америки. Зокрема, слід відзначити вплив таких педагогів: Кершенштайнера, Лая, Шарельмана, Гансберга, Зайделя, Дьюї і Монтесорі. З педагогів 18-го ст. особливо треба згадати Руссо і Песталоцці" [8, с. 101]. Керуючи педагогічними курсами у Шведській Могилі, Ващенко працює в Полтавському учительському інституті, "який восени 1918 р. злився з Полтавським українським університетом" [17, с. 55], де він і обіймає посаду доцента.

Для Ващенка це був період неймовірно напружений, але й солодкий відчуттям своєї потрібності, стовідсоткової задіяності, усвідомленням значущості своєї праці. Тим гіршим був 1919 рік, коли після репресій Червоної Армії, невеликої весняної відлиги австро-угорської окупації (відкрили українські гімназії, Академію наук), періоду Директорії, у серпні Полтавщину зайняли денікінці. "Літом 1919 р. праця в університеті була перервана. Полтаву зайняли денікінці і перетворили український університет у Полтаві на російську школу" [17, с. 55].

Необхідно зазначити, що А.Денікін, сповідуючи ідеї "єдиної неділімої Росії", реставруючи російський монархізм, розпочавши наступ на Україну, громив усе, що мало дух українства: культурні організації, шкільництво, вів нещадну боротьбу проти української мови і культури, категорично забороняв призначати в адміністрацію осіб, відомих попередньою діяльністю в українських установах і зазідозрених в українських симпатіях. "Позицію білогвардійців в українському питанні прямо висловив їхній провідний ідеолог Василь Шульгін, коли війська Денікіна захопили Київ: "Південно-Західний край (Шульгін відмовлявся користуватися словом "Україна" – Авт.) є російським, російським, російським... ми не поступимося ні перед зрадниками-українцями, ні перед катами-євреями" [11, с. 326]. Тому масові арешти і страти були звичним явищем.

Було заарештовано і Г.Ващенко як українського націоналіста. Тюрма... очікування розстрілу. "Через декілька днів після допиту я переведений у другий корпус до окремої камери, а це означало, що слідчий визнав мене за великого політичного злочинця, і що мені загрожує розстріл" [17, с. 56]. Але приходять несподіваний рятунок. Стараннями колишнього директора Роменської реальної школи Александрова до справи визволення Ващенко було залучено денікінського інспектора народних шкіл Полтавської губернії Лаврова, письменника Короленка, голову дворянства Герценвіга.

Свобода... але працювати нема де. Ващенко згадує, що українські школи всіх типів мусили припинити роботу. Вийшов наказ генерала Май-Маєвського, за яким державне утримання мали лише школи з російською мовою викладання. Це був смертельний вирок. Але рятуватимуть українських шкіл стає українське суспільство, зокрема кооперативні товариства. Вони матеріально забезпечували школи, а організований при спілці споживчих товарів союз "Українська культура" здійснював ідейне керівництво, маючи відділи шкільної та позашкільної освіти і видаючи журнал "Українська культура", де, як згадує Ващенко, "вміщались статті переважно на педагогічні теми". У цьому часописі було опубліковано і статтю Г.Ващенко "Завдання освіти на Україні і творча школа". "Довідавшись про моє звільнення з в'язниці, спілка запропонувала мені посаду члена управи союзу і мені було доручено керівництво шкільною освітою" [17, с. 57].

Активно працює Г.Ващенко і в полтавській "Просвіті", при якій було організовано університетські курси, слухачами яких були "студенти Полтавського університету, що з приходом денікінців перейшов під керівництво росіян і не мав викладачів. Лекції на курсах читали професори Полтавського університету" [7, с. 153]. При "Просвіті" було організовано спілку української молоді "Молоде громадянство".

У грудні 1919 року Червона армія знову увійшла в Полтаву. "Після втечі денікінців я знову став керівником педагогічної школи у Шведській Могилі і відновив лекції в університеті". Здавалось би, життя увійшло в нормальне русло. Великого тиску, принаймні в освіті, з боку влади, як зазначав Ващенко, не спостерігалось. Але вже з літа тиск помітно посилюється. "У Полтаві становище було дійсно напружене. Проводилась жорстока боротьба українців з більшовиками, і ще не відомо було, на чийому боці буде перемога. Тому більшовики заарештовували всіх, хто їм здавався небезпечним". Прийшли арештовувати і Ващенко. Але, як кажуть, не було б щастя, якби нещастя не допомогло. Факт перебування в денікінській тюрмі в одній камері з більшовиками позитивно вплинуло на рішення комісарів щодо подальшої долі підозрюваного. А сталося все

майже анекдотично. Коли арештованого Ващенко вже виводили з домівки, той поспіхом попросив дружину сходити до деяких осіб, серед яких він назвав і товариша Віктора. Зачувши це ім'я, чекісти запитали, звідки він його знає. Г.Ващенко відповів, що сидів з ним при денікінцях в одній камері. "Чекіст якийсь час подумав. А потім сказав: "Мы пока что вас не арестуем, но вы должны дать подписку, что никуда не выедете из Полтавы" [17, с. 41]. "Як виявилось потім, товариш Віктор був членом т. зв. Трійки, що вирішувала долю арештованих Чекою" [17, с. 42]. Підписку він дав, але добре розумів, що нова влада ще більш небезпечна, ніж попередня, і залишатися довго в Полтаві під її невсипущим оком не варто. Тому він за першої ж нагоди (початок 1921 р.) виїздить у містечко Білики, куди було переведено педагогічну школу із Шведської Могили. "Ця школа до 1920 р. містилась в 6-и кілометрах від Полтави на місці відомої в історії Полтавської баталії коло могили, в якій були поховані вбиті вояки. Вона мала назву "Школа на Шведській могилі". В 1920 р. большевики обернули прекрасне приміщення школи на концентраційний табір, а саму школу перевели в Білики Кобиллянського повіту. Як керівник школи, я вжив всіх заходів, щоб між нею і місцевим населенням були найміцніші зв'язки" [7, с. 154].

Мабуть, у Біликах Григорій Ващенко відчув себе у більшій безпеці, бо, забувши про будь-яку пильність, розгорнув бурхливу культурно-просвітницьку та освітню діяльність. Майбутніх учителів він активно заохочує до глибокого вивчення психології. Так, під його керівництвом виготовляються спеціальні прилади для експериментів та проводяться психологічні дослідження. А в зразковій середній школі, яка існувала при педагогічній як база для практики студентів, апробовувалися передові методики західноєвропейської педагогіки. "Стоячи на національному ґрунті, школа в той же час використовувала кращі надбання західної педагогіки. Так в молодших класах зразкової народної школи застосовувалась метода навчання грамоти відомої італійки-педагога Монтесорі" [7, с. 155]. У години ж дозвілля студенти готували театральні вистави, влаштовували хорові виступи, вечори на честь видатних українських діячів, організовували концерти для жителів навколишніх сіл, сприяючи відродженню української культури, вихованню національної свідомості, збереженню душі народу, прагнучи не дати занепасти народному духові. "Це був період упертої і мужньої, часом жертвовної боротьби, що її провадив український народ, переважно селянська молодь за національну освіту. В 1921 і 1922 рр. боротьба ця мала великі успіхи" [8, с. 43].

Звичайно, такий напрям роботи ішов у розріз з більшовицькими директивами, що відразу було помічено "політично підкутими комсомольцями",

які не забарилися зробити донос, і справа опинилась у прокуратурі. Можна припустити, що таких справ у прокуратурі було немало, і вона захлинулася у них, оскільки проста зміна місця проживання (переїзд до Полтави – 1923 р.) дає можливість Ващенку загубитись у вирі життя і на деякий час уникнути переслідувань.

Та й політика більшовиків дещо змінилася. Наштовхнувшись "на опір значної частини українського селянства як під час обох походів Червоної Армії в Україну (1918–1919 рр.), так і під час здійснення продрозкладки" [19, с. 24], а також зустрівши недовіру серед національної інтелігенції, зломити яку ніяк не вдавалося, більшовики мусили змінити тактику, вдаючись до українізації. Певно, що ця політика диктувалась не бажанням сприяти національному розвитку України, розквіту її культури, а потребою партії тримати під контролем цей процес, заганяючи його в бажані рамки. "Більшовики в перші роки революції силою обставин вимушені були піти на деякі поступки перед вимогами українського народу: дозволили викладати в школах українською мовою, вживати українську мову в державних установах та інше. Це була т. зв. "українізація" [20, с. 11–12]. Дух більшовицької українізації добре відчувається в тодішній періодиці. "Украинизация школы даже форсировалась Советской властью, предупреждавшей волеизъявление населения, для того, чтобы вопрос об языке изъять из области политической и классовой борьбы и поставитъ в плоскость деловой целесообразности.

И однако, националистические предрассудки и настроения среди украинского учительства мешают такому деловому разрешению вопроса украинизации" [21, с. 27].

Цей процес, як зазначає І.Дзюба, був непослідовним, здійснювався із зволіканням та застереженнями і супроводжувався "постійним балансуванням між боротьбою з "великоруським шовінізмом" і "українським буржуазним націоналізмом" [19, с. 24]. Чого варта бодай публікація того ж таки "товарища" Козелева в журналі "Работник просвещения" за 1921 рік: "То обстоятельство, что дело украинизации Советская власть должна проводить руками националистически настроенных учителей..., приводит зачастую к нежелательным результатам. Создается украинская школа по Грушевскому и его прославлением подвигов Запорожской Сечи, а не Советская школа...

При таких условиях Украинская школа во многих местах превращается в очаг национализма и контрреволюции...

Национально-буржуазные лозунги украинской "самостийности" еще не изжиты. До сих пор они находят еще благодатную почву в среде украинской интеллигенции, главным образом сельской (в частности в

середі учительства), не освободившись ще від чад національної народническої романтики" [20, с. 28]. Дух цієї публікації абсолютно відповідає настроям і стилю більшовицької політики.

Але попри все, уже перші документи української влади у справі українізації (декрет Раднаркому "Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ" (27.8.1923 р.) та декрет ВУЦВК і Раднаркому УРСР "Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови" (1.8.1923 р.) свідчать про послаблення удавки російського великодержавного шовінізму. І це дало багато для національно-культурного розвитку. Українізувалася преса на 89 відсотків, книгодрукування – на 88,5. Україна переживала бурхливе національно-культурне піднесення не завдяки більшовикам, а швидше всупереч їм. У протистоянні активізувалася національна еліта і сформувала феномен в історії, який називають "добою культурного піднесення України".

Опинившись такої пори в Полтаві, Григорій Ващенко знову у вирі наукового і політичного життя. "В інституті Народної Освіти (комунальному учительському) одержав посаду викладача на факультеті соціального виховання" [1, с. 4]. А вже "з 1925 року я працював як професор педагогіки та керівник педагогічної катедри при Полтавському Інституті Народної освіти, що потім був перетворений у Педагогічний інститут" [7, с. 62]. Щодо дати присвоєння професорського звання існують різні думки. Німецький педагог-дослідник Гьотц Хілліг (Магдебург), як зазначав Анатолій Алексюк у передмові до книги Г.Ващенко "Загальні методи навчання", виданої в Києві 1997 року, наводить 1925 рік. Сам же А.Алексюк, беручи за основу передмову О.Ковалю до праці Г.Ващенко "Виховний ідеал", виданої в Полтаві 1994 року, датує цю подію 1927 роком. Цю ж дату наводить і О.С.Падалка у роботі "Григорій Ващенко – творець виховної системи нової національної школи". Професор О.Коваль тричі називає різні дати цієї події: у вже згаданій передмові це 1927 рік, у виступі на установчому конгресі Всеукраїнського педагогічного товариства імені Григорія Ващенко – 1925 рік [2, с. 3], і 1926 рік – у статті "Григорій Ващенко. Видатний педагог, психолог, теолог" [1, с. 4].

Схиляємося все ж до думки, що ця подія відбулася таки 1925 року бодай тому, що ця дата повторена у трьох різних джерелах, і що найголовніше – одним з них є праця самого Григорія Ващенко.

Отже, Г.Ващенко стає керівником кабінету соціальної педагогіки, а потім завідуючим кафедри, яка в цей час займається дослідженням дитячого колективу за системою харківського педагога Залужного. "До 1931 р. в керівництві освітою відігравали велику роль три особи: Соколянський, Залужний і Попов Олександр. Це була об'єднана група, що поставила своїм завданням розбудувати освіту і виховання української молоді на

засадах рефлексології, їм здавалося, що саме ця течія в науці про людину найбільше відповідає духові марксизму-ленінізму" [6, с. 159]. Ці вчені зводили всю поведінку людини до рефлексів умовних і безумовних, "себто до чисто фізіологічних процесів. Але законам рефлексії підлягає не тільки поведінка окремої людини, але й життя суспільства. Тому названі вище особи відрізняли рефлексологію особистості і рефлексологію колективу. Відповідно до цього вони поділяли педагогіку" [6, с. 159].

Дуже зручна теорія особливо для тоталітарної системи. Людина не що інше, як купа рефлексів. Виробляй потрібні – і готові гвинтики в умілих руках, що і потрібно було державі. Недарма ж вона так підтримувала цю ідею – видавався окремий журнал, де основними авторами (публікації у кожному номері) були вже названі особи. До слова буде сказано, що і Соколянський, і Залужний стануть жертвами більшовицького терору. "При зміні "генеральної лінії партії" в галузі освіти не зуміли швидко пристосуватися до неї" [22, с. 51].

Приблизно в цей період Г.Ващенко ближче знайомиться з Макаренком – керівником дитячої колонії в Ковалівці. Знав же А.Макаренка Г.Ващенко ще раніше. Збереглися його спогади: "Російське і зрусифіковане вчительство пробували боротись з українським рухом (1917–1918 рр. – О.К.). Вони творили російські вчительські спілки і намагались протидіяти українським. В Полтаві завзято боровся з українцями член російської вчительської спілки А.Макаренко" [7, с. 152]. Це був період, коли Макаренко завідував школою в Полтаві. Особисто вони познайомились у 1919 р. "Зустрівся з ним (Макаренком – О.К.) на педагогічних конференціях, де дебатував з ним про виховання, був у керованій ним колонії ім. Горького" [15, с. 182].

Цікаво, про що міг дебатовати працівник державного закладу, покликаний вивчати досвід працівника, який уособлював досягнення офіційної педагогіки, досвід, який влада подавала як взірцевий? "Большевики визнають Макаренка за найвидатнішого і найпослідовнішого педагога-комуніста... Найавторитетніші комуністи, а особливо органи большевицького терору ставились до нього з повним довір'ям" [15, с. 196–197]. Заради справедливості мусимо зауважити, що Ващенко вважав Макаренка людиною непересічною. "Він мав великі здібності як письменник і як педагог-практик. Щодо теоретичних поглядів його в галузі педагогіки, то тут на Макаренкові шкідливо відбилась його самовпевненість, що мала характер самозакоханости, а також відсутність об'єктивности і найменшої критичности до своїх власних думок" [14, с. 391].

Якщо навіть припустити факт особистого несприйняття чи несимпатії, то все ж не можна заперечити, що Макаренко був фетишем більшовицької педагогіки, особою, яка втілювала її досягнення і на яку влада, так би мовити, "робила ставку". Це було обличчя, це був приклад, це було досягнення. То які ж могли бути дебати? Відповідь дає сам Ващенко: "У своїх виступах я доводив, що поступ педагогіки можливий лиш на ґрунті досягнень, що їх має всесвітня педагогіка. Заперечував я також методи виховання, що про них доповідав Макаренко, доводив, що вони мають характер військової муштри..." [15, с. 193]. Смілива як на той час і думка про залучення надбань світової педагогіки та і заперечення методу муштри теж вимагало неабиякої відваги. У державі тоталітарного режиму бути прихильником виховання людини, що шанує свою особистість і особистість іншого, було ризиковано. Ващенко ж не боявся доводити, що методика Макаренка націлена не на розвиток свідомості колоністів, а на вплив на їх почуття з метою перетворення на зручне знаряддя в руках командира. Звичайно, це дуже побіжний погляд на протиріччя у поглядах цих двох представників української педагогіки, але вже і цей матеріал дає можливість зрозуміти, що для Ващенка робота з вивчення і узагальнення педагогічного досвіду як Залужного, так і Макаренка, не була захоплюючою і такою, що приносила задоволення, справою. Це був офіціоз, від якого нікуди було подітися.

У той же час існував інший досвід: керівника колектора (приймальник і розподільник) безпритульних Бориса Ольшанського, з яким Ващенко познайомився в Полтаві. Це надзвичайно здібна, працездатна і "дуже чула людина, пройнята любов'ю до обездолених дітей" [15, с. 188]. Він зумів так організувати роботу (без тиску, солдафонщини і жорстокості), що діти практично не тікали з розподільника. Або ж досвід Бударина – керівника дитячого будинку, що "з огляду на свої розміри і організацію називався містечком. ...Людина розумна, організована і практична. Бударину пощастило так організувати їх (вихованців – О.К.) працю, що вона не обтяжувала, а цікавила їх. Господарство давало значні прибутки, які йшли на користь дітей. Вони добре харчувались і гарно одягались. Зовнішнім виглядом дівчата, що виховувались у містечку, дуже нагадували колишніх інституток. У будинку також проводилось навчання за шкільними програмами" [15, с. 189].

Захоплювався Г.Ващенко і роботою Христини Данилівни Савченко – завідувачки дитячим будинком у Біликах. "Це була виняткова людина, що цілком віддавала себе безпритульним дітям. Їй не потрібні були жодні теорії, вона зовсім не цікавилась тим, чи дитячий будинок найбільше відповідає завданням комуністичної освіти, чи ні. Вона всією душею

співчувала нещасним безпритульним дітям, не жаліючи ні часу, ні сил, прикладала всіх зусиль, щоб полегшити їх долю" [15, с. 187].

Отже, Ващенко – у вирі педагогічного життя. Він повністю занурений у проблеми школи та шкільництва. Досліджує, вивчає, приймає чи не приймає, сперечається, дебатує, захоплюється чи розчаровується і активно працює над своєю фундаментальною працею "Загальні методи навчання", яка 1929 року виходить у Харкові і стає підручником для студентів педвузів та настільною книгою вчителів і працівників дошкільних закладів, оскільки проблема методів навчання на різних етапах освіти є однією з найвагоміших і вічно актуальних проблем педагогіки. "Його (Ващенко – О.К.) міркування та рекомендації щодо суті методів навчання, їх вибору і застосування вчителем у своїй абсолютній більшості є слушними і для сучасної школи, для її учнів і вчителів, усіх педагогів України", – зауважує доктор педагогічних наук, академік Академії Наук Вищої школи України Анатолій Алексюк [36, с. 10].

Робота знайшла широке визнання вчителів-практиків, про що свідчать відгуки та рецензії, вміщені у тогочасній педагогічній періодиці [1, с. 4]. Здавалось, для Г.Ващенко все складалося непогано: активна науково-педагогічна та дослідницька робота, задіяність і визнання (1931 року йому доручають ще й керівництво аспірантською групою). Але це оманлива видимість благополуччя. Давно вже відсутні душевний спокій і рівновага. Суспільне життя України, з яким тісно пов'язане життя цього вченого, давно вже штормить і з кожною хвилиною буря наростає: колективізація (1929 р.), а з нею і розкуркулення породили нечуваний сплеск безпритулля, злиднів і бандитизму. "Батьків арештовували, а жінок і дітей вивозили навіть узимі на околиці села, в яри й провалля, забороняючи іншим селянам дати їм притулок. У таких умовах діти залишались без батьків і, рятуючи життя, часто йшли в місто. Удень вони, переважно, вештались по базарах, намагаючись щось украсти у торговок, або витягнути продукти чи гроші в покупців, що зазівались. При цьому безпритульні часто діяли організовано" [28, с. 61]. І це на тлі ліквідації владою дитячих будинків. "Приблизно в 1926–1927 рр. були ліквідовані дошкільні містечка в Києві, Одесі і Полтаві. Ще раніше було закрито багато дитячих будинків по селах і містах" [15, с. 189].

А за цим ішли чорні роки голодомору (1932–1933 рр.). Якщо "в 1921 році большевики навмисне організовували в Україні голод, від якого, переважно в південній Україні, загинуло не менше двох мільйонів людей" [28, с. 42], то голод 1933 року було організовано по всій Україні. Це було тотальне нищення народу. Гинули переважно селяни, вимирали цілими селами. У містах лютували НКВДисти, які заарештовували "численних

українських інтелігентів не тільки за антикомуністичну діяльність, а й просто тому, що вони, на думку московських чекістів, могли бути небезпечними для большевицької системи" [28, с. 42].

Шкільництво теж не оминула ця хвиля. На відповідальну роботу в школи та керівні органи освіти уже висувалися робітники від станка, аби стати "освежающей струей в застарелом организме наших школ" [24, с. 38]. Педагогічна періодика тих часів рясніє радісними рапортами:

- "Ишимский окроно в деле выдвижения рабочих в учреждения народного образования достиг значительных успехов. В аппарат окроно выдвинут рабочий железнодорожник на должность окружного инспектора политпросвета. На заведование школами повышенного типа (ШКМ, семилетки) выдвинуто 8 человек, на заведование детдомом и интернатом – 2 чел." [25, с. 39].

- "В НКП к общему числу сотрудников аппарата выдвиженцы составляют 10%, а к ответственным работникам – около 20%" [26, с. 39].

Доходило до анекдотичних ситуацій, фарсовість яких видавалася за мудрість і розумність дій керівництва: "Так тов. Гарман, работницакотельщица, выдвинута на зав. Балетным техникумом. Она хотела познакомиться с работой. Спецы техникума посоветовали ей изучить историю танца и научиться самой танцевать", – обурюється діями спеціалістів-працівників технікуму "обследователь" В.Кулепетов [26, с. 39].

Відкрито звучали заклики безсоромно цинічні і жорстокі. "В советский аппарат необходимо влить свежую рабочую силу, которая бы заменила вычищенных бюрократов, волокитчиков и вредителей" [26, с. 39]. Репресивна машина тоталітарного режиму запрацювала, маховик розкручувався з наростаючою силою, ніздрі люмпену лоскотала свіжа кров. І в цій атмосфері – Харківський процес проти Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді (березень–квітень 1930 р.), на якому головним підсудним був віцепрезидент Академії наук академік Сергій Єфремов. Це судилище стало "сигналом до жорстокого переслідування всього, що носило виразно національний характер" [16, с. 156].

На царині української педагогіки Г.Ващенко був достатньо помітною фігурою з яскраво вираженим національним колоритом. І недремне око НКВД не оминуло і його. "В кінці 1933 р. я несподівано для себе був обвинувачений в буржуазному націоналізмі і, як "ворог народу", звільнений з інституту". "Формально Г.Ващенко інкримінували "шкідництво" у формі... байдужості щодо реагування на "основоположні" партійні постанови з питань педагогіки. Відомі свідчення як про контакти педагога з особами, що проходили у сфабрикованій НКВД справі СВУ, так і про буцімто його членство в СВУ (Спілка Визволення України – О.К.), що потребує додаткового вивчення.

Звільняли Г.Ващенко під галас, що його увиразнює вже назва статті тодішнього ректора педінституту П.Койнаша: "До кінця викрити рештки контрабанди в педінституті" [27, с. 8]. Цей процес супроводжувався нищівною критикою його праці "Загальні методи навчання". Книгу було вилучено з ужитку, заборонено і знищено.

Два роки безробіття й цькування. Можна лише уявити, що пережила родина без засобів до існування, щохвилини чекаючи арешту, зазнаючи постійних переслідувань. Зараз ми вже маємо уявлення про весь жах становища людей, які потрапляли до жорен НКВД. Не одному з них було "зламано хребта". Як же вистояв Г.Ващенко? Важко сказати. Спогадів украї мало. Але й ті малі крихти, що розкидані по різних працях вченого, багато про що говорять. Ось хоч би й це: "Мені згадується виконання українських дум і пісень Дмитром Ревуцьким. Це було 1934 р. Ревуцький приїхав до своїх родичів у Полтаву. Родичі влаштували родинну вечерю й запросили на неї мене" [29, с. 90]. Очевидно, не переривався духовний зв'язок з національно-свідомою інтелігенцією Полтави. Мабуть, не лише клопоти про хліб насущний та тривога за долю рідних, але й свята, нехай маленькі, але все ж таки свята душі та дружньої підтримки (не злякалися – запросили) були характерні для цього періоду життя Г.Ващенко.

Але зашморг затягувався. Проти Г.Ващенко було порушено справу. Необхідно було тікати з України. І от 1936 року переїзд до Росії, де він одержує посаду професора та керівника кафедри педагогіки при Сталінградському педагогічному інституті. Г.Ващенко з родиною оселяється в студентському гуртожитку. До побутових незручностей він звик, бо так само жив і в Полтаві, але важко було змиритися із загальним занепадом школи, який тут спостерігався. "Впала дисципліна, а з нею і рівень навчання. Учні, не шануючи батьків, не шанували і своїх учителів. Керівну роль в школі посідають комсомольські і піонерські організації, що часто тероризують учителів і знущаються з них" [28, с. 57]. Часто зі студентами відвідуючи під час практики місцеві школи, він ставав очевидцем сцен приниження учнями вчителів, які потім наведе як приклад руйнації моралі у роботі "Мораль християнська і комуністична". Таких жажливих випадків порушення шкільної дисципліни і знуцання з учителів, як згадує Г.Ващенко, йому не доводилося спостерігати в Україні, оскільки більшовикам не вдалося, незважаючи на всі зусилля, докорінно знищити традиційну родинну мораль серед української молоді. Проблема була настільки серйозною, що врешті привернула до себе увагу, і в 1939 році на з'їзді комсомолу в Москві приймається рішення про зміцнення авторитету вчителів і батьків, "й цим піднести рівень шкільної дисципліни і навчання. Але ліквідувати наслідки розкладницької роботи, що проводилась понад

20 років, не легко, тим більше, що засади московсько-большевицької ідеології не змінилися" [28, с. 60].

Гнітючу атмосферу в шкільництві посилювало суспільне заціпеніння перед жахіттям "єжовщини" (1937–1938 рр.). "В 1937 році розпочалась і розгорнулась по цілому СРСР, а особливо на Україні, страшна "єжовщина", жертвами якої стали мільйони людей" [28, с. 68]. "В цілому в СРСР було розстріляно бл. 300000 осіб, а заслано до концтаборів бл. 3 500 000... Масові арешти пройшли на провінції серед викладачів вузів, вчителів, лікарів, агрономів, інженерів, техніків, робітників і селян" [30, с. 615].

Але і в такій гнітючій атмосфері всепоглинаючого жаху Г.Ващенко продовжує наукову роботу. У 1939 році з'являються праці "Сообщающая беседа. Место сообщающей беседы в процессе обучения" (ж. "Советская педагогика") та "Детские вопросы в форме "почему?". К критике учения Пияже в связи с вопросом о воспитании мышления дошкольников. ("Ученые записки Сталинградского пед. института").

До Полтави Г.Ващенко повертається 1940 року. Що уможливило це? На цю пору уже засуджена "єжовщина", влада демонструє певну лояльність. Унаслідок домовленостей Рібентропа–Молотова (1939 р.) Західна Україна входить до складу УРСР. "З Москви прийшли інструкції з дозволом полоскотати національні почуття жителів Західної України, створюючи нові патріотичні пісні про щасливе і вільне життя України як рівної між рівних країни Рад" [2, с. 3].

Г.Ващенко скористався цим моментом і повернувся до Полтави на свою рідну кафедру педагогіки, де відновив працю керівника аспірантської групи, яка під час його відсутності припинила своє існування.

1941 рік. Німецька армія окупує Полтаву. Що почуває Г.Ващенко в цей час? А що мусить відчувати людина, яка все життя пильнувала, аби не потрапити в катівні існуючого режиму, і раптом з'являється перспектива знищення невідомої влади? Що мусив відчувати вчений, орієнтований на гуманістичну європейську та національну педагогіку і змушений працювати в системі авторитарної педагогіки, і з'являється бодай найменша надія на можливість розбудови української національної педагогіки? Врешті, що мусить почувати патріот, коли окупантам його Батьківщини (а більшовиків він завжди мав за окупантів) загрожує смертельна небезпека?

Ілюзії незалежності, ілюзії свободи, ілюзії самостійності. Ішла сила, яка оголосила війну комуністам... а заодно і цілим народам. Але спочатку були ілюзії. Тому-то Західна Україна квітами зустрічала ці війська, маючи їх за визволителів від радянського терору, а ще кілька років перед цим радіючи приєднанню до Радянського Союзу, – теж ілюзія. Разом з німецькими військами пробіралися назад на Україну ті, кому вдалося

утекти на Захід, рятуючись від червоної смерті. Вони мали надію, що для України з'явився шанс.

Були такі надії і у Г.Ващенка. Тому-то і працює редактором газети "Голос Полтавщини". Він "перебуває на такому ж становищі, що й такі відомі редактори українських газет тодішньої окупаційної пори, як видатні письменники І.Багряний чи У.Самчук. Усі вони видавали газети не для фашистського окупанта, а для духовно-інформаційних потреб українського люду, що мусить, зрештою, звільнитись як від більшовизму, так і від німецького фашизму" [27, с. 8]. У цей же період він працює і як науковець: осмислює, зокрема, розвиток педагогіки і школи в Радянському Союзі, досліджуючи такі теми, як "Освіта на Україні за часів большевизму" та "Вплив большевизму на психіку українського народу". "Той факт, що про здійснюване педагогом дослідження окупаційні власті поінформували райхміністерство виховання та навчання, як – саме в порядку інформації – пробували звернути увагу на нього й деяких інших ідеологічних інстанцій, відповідальних за наведення в Україні "німецького порядку", є зовсім зрозумілим і, всупереч політично-спекулятивним домаганням негативно наставлених до Г.Ващенка деяких дослідників, не може служити сам по собі якоюсь інкримінацією проти вченого. Тим більше, що в цьому дослідженні, гостро викривальному стосовно більшовицьких настанов у галузі освіти, якоесь вихваляння гітлерівського "орднунгу" в освіті та вихованні, звичайно, відсутнє" [27, с. 8–9]. Тим більше, що Г.Ващенко дуже реалістично оцінював дії нових окупантів і називав їх політику "безглуздою антиукраїнською" [31, с. 150].

У 1943 році Г.Ващенко залишає Полтаву, перебирається до Києва, а звідти шлях проліг у Моршин, потім через Лемківщину, Австрію (1944 р.) до Німеччини (1945 р.), в її американську зону. Дорога тривалістю майже в три роки. Певно, що були і "біженські пригоди", і поневіряння, а іноді випадала і несподівана поміч: "...відступаючі німецькі вояки часто допомагали втікачам, без всякої формалістики брали їх на потяги або на вантажні авта, часто навіть годували їх" [32, с. 84]. Відбулося і принагідне знайомство у Галичині з боротьбою Української Повстанської Армії, яка велася як проти німців, так і проти "советів". "Гаслом УПА є "Бог і Батьківщина". Отже, мотив патріотизму тут органічно поєднується з мотивом релігійним. Це надає визвольній боротьбі високого ідейного змісту. Відновлюються традиції козацьких часів, коли українці протягом століття з надзвичайною стійкістю й героїзмом боролися за народ хрещений, за віру християнську" [32, с. 96]. Мужністю, лицарством, організованістю, дисципліною та блискучим вишколом вояків захоплювався Г.Ващенко, неодноразово згадуючи їх у своїх роботах і подаючи як взірець

для виховання української молоді. "Із бувших пригнічених польською неволею селян виховувався новий тип людини: сміливої, мужньої, фізично міцної і вправної людини, пройнятої любов'ю до своєї Батьківщини й готової пожертвувати для неї своїм життям" [32, с. 97].

Дорога з України... Хто може зараз з абсолютною достовірністю описати, якою ціною далась вона тому, хто так любив свою Батьківщину? Хто може певно сказати, що було передумано і скільки душевних мук пережито? "Григорій Ващенко з болем серця залишав Україну", – згадує Омелян Коваль (очевидно, ця тема мала місце у його розмовах з учителем). З болем серця... Певно, що з болем, бо відчувало ж воно, що більше ніколи (яке жажливе слово) не ступить його нога на рідну землю, не замилується око любим серцю краєвидом. Ніколи... Але вибору не було, бо нічого доброго не можна було чекати від "поновної окупації України та включення її в советську імперію" [3, с. 44]. Тому з родиною та іншими такими ж, як він, інтелігентами, яких на Україні чекала лише смерть від рук радянських катів, опиняється в німецькому таборі для "переміщених осіб". І від цього моменту аж до смерті – двадцять два роки (з 1945 по 1967 рік) – еміграція. Що це за роки? Якщо характеризувати їх коротко, то це напружена інтелектуальна робота, період інтенсивної творчої праці.

У Німеччині (західній її частині) діяв чи не найпотужніший на той час у Європі український емігрантський науковий осередок. "Більшість українських учених, як із давніх еміграційних осередків, так із усіх українських земель опинився в Західній Німеччині, головне в Баварії" [33, с. 915]. Ціла когорта істориків (М.Андрусак, Д.Дорошенко, В.Дубровський, Б.Крупницький, Д.Оляничин, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, П.Феденко та ін.), архітекторів (В.Козловська, П.Курінний, М.Міллер, Я.Пастернак, Л.Чикаленко, В.Щербаківський та ін.), філологів (П.Ковалів, К.Киселівський, В.Лев, Я.Рудницький, Ю.Шерех та ін.), літературознавців (Л.Білецький, П.Зайцев, М.Глобенко, В.Міяковський, П.Петренко та ін.), географів і геологів (М.Дольницький, М.Єфремов, Г.Закревська, В.Кубійович, М.Кулицький, Ю.Полянський та ін.), філософів і психологів (О.Кульчицький, І.Мірчук, Д.Чижевський, М.Шлемкевич, В.Янів, В.Рудко та ін.), біологів (О.Архимович, В.Бригідер та ін.), хіміків (М.Зайцев, М.Закоморний, С.Комарецький), фізиків (З.Храпливий), математиків (П.Шулежко, В.Чудінов-Богун), а також медиків, лісознавців, економістів, правників, істориків, соціологів, педагогів, мистецтвознавців волею долі опинилися в одному місці в один і той же час. "Велике скупчення українських вчених спричинило науковий рух" [33, с. 916]. Відновлює роботу Наукове товариство ім. Шевченка, "користуючись з того, що більшість членів і голова І.Раковський опинилися на еміграції" [33, с. 915]. Григорій Ващенко був членом цього товариства.

Неоціненним є внесок товариства у розвиток української культури як на Батьківщині, так і в еміграції. Знаходячись далеко від України, науковці не тільки зберігають, пропагують, а й примножують її надбання. На думку одного з провідних культурологів України Івана Дзюби, "великим здобутком української культури стало видання науковцями еміграції за матеріальної підтримки всієї громади двотомної (у трьох книгах) "Енциклопедії Українознавства" з тематичним оглядом – зокрема – галузей української культури і мистецтва. У ній описано і систематизовано величезний масив української культури" [34, с. 12].

1945 року в Західній Німеччині відновлює свою діяльність Українська Вільна Академія Наук (УВАН), "що зв'язує свою роботу з традиціями Всеукраїнської Академії Наук" [33, с. 916]. Мюнхен стає центром наукового і політичного життя української еміграції. Саме тут наприкінці 1945 року Григорій Ващенко обіймає посаду професора педагогіки в Українському Вільному університеті, а в 1950 році стає ректором Богословської Академії Української автокефальної православної церкви, де попередньо він мав професорську посаду.

У ці ж роки Г.Ващенко стає ідеологічним та духовним наставником Спілки української молоді, яка в 1946 році відновила на чужині свою діяльність після її розгрому в Харкові ("харківський процес", 1930 рік). Григорій Ващенко став Ідеологом, педагогом-наставником для цілого покоління української молоді не тільки в Німеччині, а в "10 країнах світу на чотирьох континентах" [2, с. 3]. Він виголошував промови, робив доповіді, читав лекції відвідував літні табори, дописував до журналу "Авангард", який видавала Спілка. Його праці (як статті, так і фундаментальні роботи – "Виховний ідеал") жваво обговорювались і використовувались у практичній діяльності. Ось як про це згадує Омелян Коваль: "Мені довелося протягом тридцяти років очолювати спілку української молоді спочатку в Бельгії, а відтак протягом двадцяти років в цілій діаспорі, то педагогічні і психологічні праці проф. Г.Ващенка були основним джерелом у трактуванні і розв'язанні виховних питань, з якими стрічалась Спілка української молоді у світовому масштабі" [2, с. 3]. До найважливіших праць, якими послуговувалась Спілка, належить "Виховний ідеал", "написаний ним на замовлення Центрального Комітету СУМ в кінці 1940-х років, ця праця була випущена циклоstileвим способом в двох частинах в 1950 році в Мюнхені" [2, с. 4]. Видавництвом СУМ було випущено цілу серію брошур ("Виховання волі і характеру", "Основи естетичного виховання", "Завдання виховання української молоді", "Релігія і майбутнє людства", "Виховання мужності і героїства", "Виховання любові до Батьківщини", "Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру", "Виховна роля мистецтва",

"Основи естетичного виховання"), які слугували національному вихованню молоді української діаспори.

Але не лише виховання молоді поза межами Батьківщини мав на увазі Г.Ващенко, творячи модель виховного ідеалу. Він розмірковував про людину нової формації – громадянина незалежної України, про яку мріяв, у яку вірив і час якої пророкував. Цей образ він створює не на порожньому місці, а вибудовує з урахуванням культури українського народу, його ментальності, освітньо-виховних традицій та аналізуючи європейський освітній досвід починаючи від стародавнього світу, позаяк бачив Україну європейською країною.

Концепція образу ідеальної української людини будується на широкій історико-філософсько-педагогічній та етно-соціо-культурній основі. Варто лише перелічити авторів, на праці яких тією чи іншою мірою спирається Г.Ващенко, щоб визнати серйозність підходу до проблеми, а заодно і широту інтересів автора та високу його освіченість. Як зазначає один з дослідників творчості Г.Ващенка В.Довбня, "свідченням високої вченості Г.Ващенка є те, що він спирається на твори грецьких філософів Сократа, Платона, Аристотеля, а також послідовників Платона – неоплатоніків. Орієнтується у давньоіндійській філософській думці, в творчості давньоримських мислителів Цицерона, Плінія, Овідія, Сенеки. Використовує праці Юстина, Аврелія Августина (Блаженного), Іоанна Дамаскіна, Єфрема Сирина, Томи Аквінського. Посилається на праці багатьох західноєвропейських мислителів Відродження й Нового часу, німецької класичної філософії. Послугується творами українських філософів, зокрема Г.Сковороди та П.Юркевича" [35, с. 79].

Солідна філософська підготовка, глибокі знання психології, педагогіки, історії, літератури позначилися на якості наукових праць вченого. Вони завжди глибокі, концептуальні, багатоаспектні, систематизуючі, що й дає можливість сягати сутнісних глибин проблеми. Різномісність наукових інтересів Г.Ващенка засвідчує хоча б і принагідний перелік деяких праць. Для прикладу: "Нотатки про естетику (Платон про красу)", "Психологія в СРСР", "Релігія і філософія індуців", "Християнство і майбутнє людства", "Кант про вічний мир", "Колгоспне рабство", "Олександр Македонський", "Темперамент та емоції", "До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині. 1917–1924 рр.", "Дмитро Іванович Дорошенко (укр. історик)".

Але головний предмет дослідження – педагогіка. Г.Ващенко прагне зробити свій внесок у створення української національної педагогіки. Він досконало вивчає систему освіти Західної Європи, Америки, а також традиції виховання, починаючи ще з часів "до хрещення Руси-України". В поле його наукових інтересів потрапляють системи спартанського та

атенського виховання та система виховання княжого періоду. Він вивчає українську літературу та усну народну творчість, досліджуючи історію формування виховного ідеалу українця в різні часи та епохи, аналізує вчення святого Юстина і Платона, Аристотеля і Сократа, неоплатоніка Блаженного Августина і релігійно-філософську систему "найавторитетнішого богослова періоду схоластики" Томи Аквінського, вчених-концептуалістів і представників нової європейської філософії Ляйбніца, Гегеля, Ніколая Кузанського, а також Піко делла Мірандоли, Петра Рамса, Джордано Бруно, філософа-ідеаліста Берклі. Вивчаються християнські засади нової філософії (Декарт, Ляйбніц, Берклі, Руссо, Кант, Фіхте, Шелінг, Гегель, Сковорода, Юркевич). Не оминає своєю увагою Г.Ващенко англійських філософів-матеріалістів Гоббса, Бекона, німецьких філософів-ідеалістів Шопенгауера та ірраціоналіста Ніцше. Вражає широта залучення філософського матеріалу і глибоке знання та використання богословської літератури. Що ж стосується американських та європейських педагогів та психологів, то це вільне володіння матеріалом, глибокий концептуальний аналіз поглядів і систем.

Глибина знань, системність бачення проблем вводить Г.Ващенка в коло найвизначніших учених-педагогів Східної Європи, що й змушує нас уважніше придивлятися до цієї постаті.

Література

1. Коваль О. Григорій Ващенко. Видатний педагог, психолог, теолог // Основа. – 1994. – 15 лютого.
2. Коваль О. Християнські принципи педагога Ващенка // Вечірній Київ. – 1995. – 27 вересня.
3. Коваль О. Григорій Ващенко – педагог, людина, державник // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 1, 1 січня.
4. Коваль О. Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи // Визвольний шлях. – 1992. – Кн. 8, серпень.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
6. Ващенко Г. Виховання пошани до батьків і старших // Визвольний шлях. – 1954. – Кн. 10.
7. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні // Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997.
8. Ващенко Г. Основні лінії розвитку советської педагогіки і школи // Хвороби в галузі національної пам'яті. – К., 2003.
9. Флоровський Г. Пути русского богословия. – К., 1991.
10. Власовський У. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. 3. – К., 1998.
11. Субтельний Орест. Україна. Історія. – К., 1991.
12. Онацький Є. Українська емоційність // Українська душа. – К., 1992.
13. Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині //

Визвольний шлях. – 1955. – Кн. 1.

14. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології. – К., 2000.

15. Ващенко Г. Педагогічна наука в СРСР // Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997.

16. Падалка О. Григорій Ващенко – творець виховної системи нової національної школи // Падалка О., Нісільчук Л., Смолюк Ю. Педагогічні технології. – К., 1995.

17. Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині // Визвольний шлях. – 1955. – Кн. 5.

18. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині // Визвольний шлях. – 1955. – Кн. 6.

19. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині // Визвольний шлях. – 1955. – Кн. 7.

20. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Частина II. – Київ–Відень, 1920.

21. Історія української літератури ХХ століття / За ред. Дончика. – Кн. I. – К., 1998.

22. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті // Хвороби в галузі національної пам'яті. – К., 2003.

23. Козелев В. Задачи Всеработпроса на Украине // Работник просвещения. – 1921. – № 7.

24. Соколов В. В наркомпросе // Работник просвещения. – 1930. – №15–16.

25. Лебедев М. В наркомпросе // Работник просвещения. – 1930. – №15–16.

26. Кулепетов В. В наркомпросе // Работник просвещения. – 1930. – №15–16.

27. Погрібний А. Видатний національний педагог Григорій Ващенко. – К., 2003.

28. Ващенко Г. Мораль християнська і комуністична // Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997.

29. Ващенко Г. Виховання любові до батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) // Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997.

30. Енциклопедія українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993.

31. Ващенко Г. Третє покоління // Хвороби в галузі національної пам'яті. – К., 2003.

32. Ващенко Г. Психологія вовка // Виховання волі і характеру. – К., 1999.

33. Енциклопедія українознавства. – К., 1995.

34. Дзюба І. Українська культура "в контексті української" культури // Українська культура: Лекції / За редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.

35. Довбня В. Григорій Ващенко про філософські засади виховного ідеалу в СРСР // Сіверянський літопис. – 2005. – №2–3.

36. Алексюк А. Текстовий аналіз головного твору Григорія Ващенка // Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К., 1997.